Воно неминуче навідається до тебе — голосне, уперте, від нього не відмахнешся (та й відмахуватись не хочеться) — бажання потрапити у власне дитинство. Воно заявиться якраз того дня, коли ти найменше його сподіваєшся, коли ти бачиш себе врівноваженою, статечною й навіть розумною людиною. І тим несподіваніше сприймаєш настійливу потребу приглянутися до себе давнього як до незнайомого, але симпатичного тобі хлопчини. Тільки той хлопчина чомусь відступає, здивований твоєю похапливістю й настирливістю, й раптом щезає зовсім, полишаючи в тобі смуток і навіть страх, що тепер уже все втрачено і вам ніколи вже не доведеться зустрітися. Насправді ж то не той хлопчик, пропав і зник, а ти сам відступився від нього — і не зараз, а вже досить давно, і, відступаючи, не помічав цього, не жалкував за ним, не почувався самотнім і не усвідомлював втрати — аж тепер похопився і хочеш будь-що наздогнати, завернути назад, доторкнутися бодай рукою, у будь-який спосіб переконатися, що він є, принаймні був.

Шукати його — спадає тобі на думку — треба там, де ви розлучилися, він мусить бути там, неодмінно мусить, бо де ж би інакше був? Треба тільки згадати, де, коли і як ви розлучилися.

Тепер, коли ти вже знаєш, як можна вдовольнити своє бажання, ти з радістю поринаєш у спогади, відновлюючи в пам'яті картину за картиною, старанно стуляєш докупи давні розмови, почуття, зустрічі, розрізняєш обличчя, поміж якими раптом спливає одне якесь без імені, без зв'язку з подіями, і ти мучишся, надаремно пробуючи згадати ім'я, бо тільки так можеш згадати й інше — до чого причетне це обличчя, яку роль відіграла в твоєму житті людина з забутим іменем.

Зрештою, ти помічаєш, як хитра пам'ять перетасувала й перемішала дні й роки, і ладу в тому нема ніякого. І тоді ти як за порятунок хапаєшся за першу-ліпшу знайому назву, за реальну, напевно існуючу, приміром, Маків; ця назва мала відношення до твого дитинства, чи, точніше, дитинство мало відношення до цієї назви, й тобі залишається

тепер тільки одне: потрапити туди знову й переконатися, що досі є (мусить бути) той хлопчина, з яким ти розлучився.

Зримої причини, яка б могла пояснити свій намір поїхати до Макова, ніби й нема, однак люди вимагають пояснення вчинків своїх ближніх навіть у тих випадках (а може, саме в тих і найчастіше), коли ніяких пояснень зовсім не треба й не слід давати. І ти, щоб не говорити ні з ким про Маків, називаєш інше місце, десь поблизу Макова, але відоме, і тебе вже ніхто не розпитує й не дивується, бо коли, приміром, людина каже: їду до Ялти чи в Сочі, тут усе ясно без зайвих слів, і коли повідомляєш, що їдеш до Кам'янця-Подільського, то також у якійсь мірі тебе розуміють: ці назви викликають чимало асоціацій, Маків же ні в кого ні з чим не в'яжеться, лишень тобі одному відомо, як багато ховає за собою ця нехитра назва.

Отже, Кам'янець-Подільський. Розшифровувати нічого не треба, і аби остаточно збити всіх з пантелику, ти береш з собою свого восьмирічного сина, від такого рішення поїздка стає світлою, аж ніби освячується, ти повертаєшся у дитинство не сам — ти будеш там разом з сином і (це спадає тобі на думку зненацька, ти аж п'янієш, повіривши на хвилю в таку можливість) зможеш познайомити сина з тим хлопчиною, задля якого збираєшся до Макова.

День голубуватий, наче непрозора скляна куля, крізь яку важко пробитися сонячним променям. Однак їх присутність відчувається десь тут, поряд; сонця не видно, та на обличчі, на руках — ласкаве й добре його тепло; придорожня трава, зволожена короткочасним недавнім дощем, така м'яка й податлива, що шкода на неї ступати, хочеться пестити її долонею, і рожеві пахучі рожі пнуться вгору поміж дерев'яними штахетами, ти не впізнаєш нічого — і впізнаєш усе, тобі аж затискає горло від отого впізнання. Йдеш з сином дорогою, але не втомливою, цією дорогою твоя мати ходила на базар з Макова до Шатави, і ти (зрештою, ні, не ти — той хлопчик, заради якого ти сюди приїхав), видивляючись її з вікна хати, хотів побачити знайому, милу постать ще здалеку, на лінії горизонту. Власне, ця лінія не зовсім те, що

звуть горизонтом, земля там анітрохи не сходилася, не зливалася з небом, тонкий довгастий хребет невисокого пагорба тягнувся темно-зеленою смугою мало не впритул до неба, однак не зливався, навіть не доторкався до нього. І, коли хлопчик дивився з вікна, то йому здавалося, ніби люди, що йшли невидимою знизу дорогою уздовж пагорба, і коні, й вози — усе чорне, пласке, наче то не люди, й коні, й вози, а їх рухомі тіні, і йому не терпілося, щоб мати уже спустилася з пагорба і за якийсь час опинилася вдома. Цілком реальна, фізично відчутна, тепла. Долом попід горбом ріс рудувато-зелений лісок, той уже був нерухомий, постійно однаковий, хіба тільки відтінок рудавого й зеленого змінювався залежно від пори року, ти знаєш усе це від того хлопчика, котрий безліч разів дивився на пагорб, і на лісок, і на ледь помітний обрис біленької, дуже старої церкви, і на хмари, що снували понад пагорбом — зовсім так само, як рухалися уздовж нього люди — безтілесно: зримо, але безтілесно. Ти боїшся озирнутися — той виднокіл має бути там, поза тобою, але що, коли його нема? Коли все змінилось або ж пам'ять зраджує тебе? Треба спромогтися на відвагу, щоб озирнутися назад. Син дивується, чому ти раптом спинився, куди ти так пильно дивишся. А ти мовчки поглинаєш зором, приймаєш у себе знову той простенький, розлогий, щедрий, єдиний в світі, неповторний і наймиліший пейзаж, ти безмірно радий зустрічі з ним. Радий, що він залишився незмінним, непорушеним, спокійним, і ти думаєш: якщо правда, ніби перед смертю людина встигає побачити щось внутрішнім зором, щось дуже близьке й рідне їй, то ти, очевидно, повинен будеш бачити цей пейзаж: тонкий довгастий хребет невисокого пагорба, вплавленого у голубий, наче непрозора скляна куля, літній день.

"Поглянь туди, сину",— говориш ти, зворушений, схвильований і водночас умиротворений; ти гадаєш собі, що малий дивиться на цей світ твоїми очима, і тебе обіймає легеньке розчарування, коли врешті усвідомлюєш: побачене зовсім не хвилює малого, він ввічливо погоджується: так-так, дуже гарно й славно, але відразу ж питає, чи ти часом не знаєш, де тут можна випити фруктової чи принаймні мінеральної води, і тоді до твого — легенького розчарування приєднується ще й дитяча, якась гіркувата на смак образа, і тим гіркіша

вона, чим виразніше ти бачиш, що висловити її вголос не можна, бо син не розуміє її причини; кінець кінцем, нічого особливого не сталося, дитині хочеться пити, не може ж хлопець мовчати, коли хочеться пити.

Малий так покірно їхав з тобою в автобусі з Кам'янця-Подільського до Макова, покірно й навіть радо прокидався перед тим у поїзді посеред чорної ночі, чекав на інший поїзд, тихенько дрімаючи у вестибюлі вокзалу, з гумором споживав тоненьку, начинену хлібом котлету з розквацяним по тарілці рідким картопляним пюре у якомусь крихітному привокзальному кафе, ніс валізку, вмощувався у готельному номері, чекав, знехотя гортаючи якусь газету, поки ти вишукував назви — потрібних тобі і непотрібних йому книжок у картотеці кам'янець-подільської бібліотеки. Зрештою, за все те він мав колосальну, винагороду: фортеця, й старі будівлі, й мости у Кам'янці,— ну, то й що з того, як він попросив зараз пити? Ти йдеш далі дорогою (неглибокий ярок, вузький потічок у ньому — ні, цього ти не пригадуєш), потім — цукроварня і над нею — високий, червонястий, звужений догори, націлений кудись у хмари — димар. І ти знову спиняєшся, ти, розчулений присутністю димаря, думаєш про нього, як про живу істоту. Димар ані на крок не зрушив з місця, він є, і це здається тобі запорукою того, що ось десь уже зовсім близько твоя зустріч з хлопчиком, заради якого ти приїхав до Макова.

Ти вдивляєшся в людські обличчя, обмацуєш очима, наче пучками пальців, постаті, руки, упиваєшся звуком чийогось голосу, втішаєшся з інтонацій, таких характерних, сильно пом'якшений у порівнянні з давно звичними тобі львівськими, доторкаєшся долонею до старої, мурованої загорожі, п'єш з сином фруктову воду у заводській їдальні — зараз пора пообідня, в їдальні тихо, і в цій тиші блаженно відпочивають охайно розставлені столики й стільці. Офіціантка, підперши кулачком рожеву щоку, ледь чутно розмовляє з хлопцем у потертій шкірянці — ні, їх ти не почнеш розпитувати, з ними ти не можеш поговорити, вони надто молоді, аби знати того хлопчика, з яким ти— розлучився тут двадцять п'ять років тому. Їдальня стоїть на пагорбі, і з пагорба видно Маків, видно, як спадають у діл і знову легенько, без найменшого зусилля

вибираються на гору густі садки, а зліва й нині так само випинає червонястий димар, він правив тому хлопчикові за орієнтир у його мандрах по селу. Коли хлопчик опинявся у виярку, димар зникав і малому ставало моторошно: ану ж, коли от вийти, видряпатися вгору, а він не з'явиться? Тоді як взнаєш, у якій стороні шукати власної домівки? Он там,— показуєш ти синові рукою,— он там була наша хата. Син дивиться — підемо туди, тату? — питає він, і ти спершу маєш намір ствердно кивнути, притакнути, але раптом чомусь кажеш ні, не підемо, ти відчуваєш справжній страх від того, що серед кількох схожих поміж собою хат не впізнаєш своєї, або й гірше, тої хати може взагалі не бути на місці, і тоді з'ясується, що ти втратив слід хлопчика, задля якого сюди приїхав. І коли ти подумав так, то зрозумів, що й досі взагалі не потрапив на його слід. Ніде не бачив найменшого знаку перебування хлопчика в Макові: ані зламаної гілки дерева, на яке він міг би вилізти, ані втоптаної саме ним стежки, ані покинутого десь і забутого саморобного лука зі стрілами, прикрашеними білим гусячим пером,— ні найменшого реального й незаперечливого доказу існування того хлопчика. Водночас ти твердо знаєш, що хлопчик таки був, ти не маєш в цьому ніякого сумніву — от тільки де він подівся, не залишивши по собі навіть сліду, не позначивши своєї дороги якоюсь зарубкою, аби ти міг тепер по ній вернутися назад, до того місця, в якому ви розлучились. Трапилося це відразу, раптово й несподівано — ота ваша розлука — чи наставала поволі і тому була така непомітна й ніби легка? Чи залишилась у тобі хоч крихта від радощів, болів і райдужних, прозорих, світлих думок і такої ж світлої віри того хлопчика? Ти не можеш згадати його мрій, аби упевнитися, що маєш в собі щось від нього?

У пам'яті людини з дня на день стирається її власний попередній образ, і це — справжнє щастя, ласкавий дарунок природи, що зміна відбувається повсякчасно, бо глянувши на себе в дзеркало по тижневій навіть перерві, ти б відсахнувся, не впізнавши власного обличчя. Мабуть, так само діється не тільки з образом зовнішнім, а й внутрішнім, і не дивина, коли той хлопчик наполохано зник, явившись на мить з минулого, заглянувши тобі в очі.

Ти стискаєш міцніше м'яку, тепленьку синову долоню, наче боїшся так само раптово загубити не тільки минуле, а й те, що маєш цієї миті, бо ж наступної хвилі воно буде зовсім іншим, зміненим до невпізнання. Син здивовано дивиться на тебе — ви зараз спускаєтесь у видолинок, густо заросли кущами, духмяний і буйний, ви наче пірнули у зелену воду, вітер вихоплює з тої зелені високі хвилі, вони обдають вас від ніг до голови бризками солодких запахів і свіжості, і тоді раптом здається, ніби це той самий видолинок, та ж густина листя й трав, де ти ховався не раз, і знову ж — не ти, ні, а той хлопчик, тобі й на думку не спало б ховатися, ти й на велелюдді вмієш тепер приховати те, чого не хочеш відкрити іншим, тобі вистачить навіть усмішки чи байдужості в погляді, ти володієш своїм обличчям, а той хлопчик не вмів і мусив ховатись. Ховався, щоб перебути якусь образу, чи передумати несподівану думку, чи виплакати якусь свою хлоп'ячу біду. І було так, що той хлопчик ридав, зневажений і смутний, коли старші хлопці — а він товаришував звичайно лише зі старшими, молодші здавались йому нецікавими й немудрими,— з усмішечками й поганим виразом в очах оповіли й розкрили йому найпотаємнішу таємницю людського зачаття. Йому здавалося, що його ударили по обличчю, забруднили й кинули під ноги, в ньому не спалахнула цікавість. Він гадав, то бузьки, гарні, чудові птахи, принесли його на крилах у цей гарний, чудовий світ, і він пам'ятав навіть політ, запаморочення од висоти, шум крил і радість приземлення — і раптом, виявляється, все те вигадка, дурниця, байка для малих дітей, а правда зовсім інша, і хлопчик ховався від гарного світу, який так тяжко обдурив його, а тепер зовсім легко признався у цьому.

Ти затискаєш руку сина в своїй долоні — як-то твій син переступить момент, схожий на той, так терпко пережитий іншим хлопчиком? А може, твій син уже переступив його — і нічого не сказав тобі? Хлопчик теле не йшов тоді до батьків із своїм ненавмисним і немилим йому відкриттям.

Назустріч тобі поволі ступає стара жінка, запнута в рябеньку хустинку, спідниця на ній рясна й довга, мода ніяк не впливає на цей

одвічний одяг. Добридень,— вітаєшся ти з нею, і син повторює за тобою слова вітання. Добридень, синочки,— відповідає стара, вона аж така стара, що не помічає різниці вашого з сином віку, ви обидва для неї синочки, віддалені від її сьогоднішнього дня куди більше, ніж на півстоліття. Вузенькі уста бліді, порух губів ледве вловимий, голос тихий — скоріше вгадуєш, ніж дочуваєш слова. Ти питаєш її, аби переконатися, чи не помилилися: до школи — цією стежкою? Так-так, цією, а ви звідки й чиї будете? Ти пояснюєш звідки й чиї, стара пильно прислухається до своєї пам'яті, але, звичайно, не знаходить там нічого, повязаного з твоїм прізвищем і містом, у якому ти тепер живеш, похитує головою й ще раз підтверджує: до школи — отак, цією стежкою, синку,— і ти рушаєш далі, все так само міцно стискаючи синову руку.

Ані краплі солодкавої сентиментальності немає в твоєму ставленні до Макова, до його зелених пагорбів, до свого власного дитинства, навпаки — ти пробуєш бути критичним, навіть намагаєшся кепкувати з себе самого: хотів показати синові щось справді гарне, а виходить, син не сприймає, син не бачить тебе малим, не може уявити собі того хлопчика — а ти не вмієш розповісти йому нічого, тобі раптом забракло фактів, спогади наче урвались. Їхати треба було самому, не слід брати сина у своє давнє, часом варто побути самому, зовсім самому.

Школа. Двоповерховий будинок, величезний, трохи занедбаний, дикуватий парк, він пригадується тобі лісом — пізно восени ви збирали тут зелений, вогкуватий мох, щоб ним обкладати підвіконня, мох не гаснув, був зелений довго і захищав вас від протягів, що рвалися у розгойдані, неприпасовані вікна. Ані краплі солодкавої сентиментальності нема в тобі, є тільки тремтяча радість, голосний крик, що намагається видобутися назовні, але не видобувається, ти не дозволяєш собі такого, і крик аж розриває горло й рот, болюча радість і непам'ять всього на світі, крім того одного — от зараз, зараз ти врешті таки зустрінешся з тим хлопчиком, ти побачиш його руки, очі, вузенькі плечі, ти побачиш, як учитель із старшого класу веде його за руку сходами вгору, на другий поверх, у той старший клас, де майже дорослі хлопці — вони переросли школу, переросли шкільні підручники, вони

пережили війну і тому переросли навіть самих себе,— ті майже дорослі хлопці мусять слухати, як ти читаєш. Послухайте, повчіться у малого,— каже учитель, і хлопчик читає, слова липнуть до губів, не відриваються, він не чує їх звучання, але продовжує вимовляти звуки, які так і залишаються звучати, не стають живими словами,— малий трохи ніяковіє, а трохи побоюється тих майже дорослих хлопчаків. Він передчуває, що ця демонстрація його уміння (шестилітній хлопчик — а вже давно вміє читати) закінчиться сумно для нього, премудрі перестки не люблять (і мають рацію), щоб їх повчали в такий спосіб. Передчуття й справді не були даремними: хлопці обливають його без жалю холодною водою, одяг вимокає, холодно, вітряно, безнадійно і майже самотньо від образи — за що вони так, чи він сам напрошувався, чи хотів хвалитися? Більше вже ніхто не може намовити його читати вголос навіть у своєму класі, і, звичайно, десь відтоді — велика нелюбов до всього показного, невміння радіти з власного успіху і страх перед похвалою і визнанням: ану ж усе обернеться чиєюсь заздрістю і чиїмось приниженням, а тобі самому — лихом. Бо ж, ясна річ, ті майже дорослі хлопці мстилися тоді за свою заздрість і своє приниження. Але відтоді прийшло до тебе інше уміння — сприймати власний успіх як щось, у чому не може бути сумніву, щось, із чим народився, сказати б. Що то — смирення паче гордині?

Той двоповерховий будинок — то вже не школа. Ти сприймаєш що звістку з превеликим жалем і розчаруванням, а водночас тобі подобається і нова школа — сучасний гарний будинок, перед фасадом безліч чарівних розквітлих трояндових кущів, ти торкаєш рукою делікатні пелюстки, вони рожеві, білі, темно-червоні, пахучі, і від того запаху приходить цілковите примирення з новою школою. Дітлахи біля школи зайняті своїми канікулярними справами — ти питаєш, де можна знайти директора, хоча сам ще напевно не знаєш, навіщо він тобі потрібен. Директора нема, тобі підказують, як знайти котрогось із учителів. Дивина, думають діти, чого б то раптом комусь знадобився директор чи учитель посеред літа? Ти йдеш до того вчителя — і тебе аж тепер огортає таке воістину непереможне хвилювання, що ти не бачиш і не помічаєш нічого довкола себе, навіть рука сина, котрий покірно йде

слід у слід за тобою, стає зовсім наче невагомою, і ніщо не має значення, окрім одного — яку відповідь почуєш ти зараз на своє напозір просте запитання. Зрештою, тобі важко його сформулювати, важко вимовити. Молодий учитель з неприхованим подивом чекає, поки ти врешті поясниш, чого тобі треба, і ти, відчуваючи, як терпнуть кінчики пальців, як важко проштовхуються крізь губи слова, питаєш: скажіть, а в школі працює хтось із давніх, ще післявоєнних учителів? У відповідь спокійно повідомляють — так, звичайно, а хто вас цікавить? І ти називаєш прізвище першої своєї учительки, із страхом і неспокоєм, з тривогою, яка встигла стати у сто крат більшою за тих кілька секунд, що відділяють запитання від відповіді. Так, вона жива! Не запримічаючи нічого на дорозі, ти маєш тільки один орієнтир — хата відразу за перехрестям, ти просиш сина пильнувати, аби не поминули те перехрестя, син сміється — такого не може бути, хто б поминув перехрестя двох шосейних доріг,— ти поспішаєш до хати своєї першої учительки так, як, може, не поспішав би до своєї власної по такій довгій відсутності. Тебе терзає каяття — як ти міг так довго не згадувати про неї, про ті дві довгі коси на плечах, про сумну задуму в карих — ти напевне знаєш, що карих — очах, про ту книжку, яку вона подарувала тобі, написавши; "Моєму найкращому учневі..." Де та книжка? Яка то була книжка? Ти пам'ятаєш почерк учительки, ти б розпізнав його серед багатьох інших — а от назву книжки зовсім забув. Тебе терзає каяття: чому ти ані разу не написав їй листа, як ти смів, розлучившись із тим хлопчиком, заради котрого ти приїхав сюди,— розлучитися так надовго і з нею, яке ти мав право так робити? Але водночас ти сподіваєшся, незважаючи ні на що, сподіваєшся, що вона мусить пам'ятати тебе, попри твою невдячність, попри твоє непам'ятство й неуважність, попри твою черствість і байдужість.

Відчиняєш рипучу, пофарбовану у зелений колір хвіртку, стукаєш у двері дому своєї першої учительки — раз, і вдруге, і ще раз,— з-за тину з'являється постать якоїсь жінки. Вдома нікого нема, але ви почекайте, може, скоро прийдуть,— радить жінка, видно, їй дуже цікаво, хто ти, і звідки, і чого ти опинився тут, вона пильно вивчає і тебе, й твого сина, але їй вистачає такту не розпитувати, вона тільки стоїть і чекає — ану ж

ти сам здогадаєшся вдовольнити її цікавість? Однак ти мовчиш, і вона зникає. Напруження ще не минуло, та ти вже відчуваєш, як у тебе вступає якесь хлопчакувате бажання встругнути щось веселе й гарне, дуже веселе й дуже гарне. Розглядаючись по подвір'ю, ти бачиш, що господарі мають не надто багато часу, аби пильнувати ладу на тому подвір'ї, та все ж хата чепурна, мабуть, не так давно поставлена. Біля старої дерев'яної будки — сивий, великий і добродушний пес на ланцюгу. Він ніяк не зреагував на вашу з сином появу, сина це страшно порадувало, він має, звичайно, охоту відразу ж заприятелювати з псом, і ти допомагаєш йому у тому: витягаєш з портфеля ковбасу, хліб з маслом, плавлені сирки — стандартний харч, котрий беруть у дорогу (при тому ти згадуєш, що обідня пора давно минула й слід було б нагодувати сина). Знаходиш якусь колоду, коротеньку, обтесану з одного боку, ви з сином сідаєте на тій колоді, ніби вже віддавна й багато разів були на цьому подвір'ї й знаєте, які тут порядки й на чому тут можна сидіти,— ділиш чесно й порівну увесь харч на три частини. Синові давно так не смакував обід, як оце зараз, на подвір'ї твоєї учительки. Пес делікатно, з видимою вдячністю, приймає частування і так само делікатно, не похапцем споживає уділене. Син захоплено дивиться на пса, а ти маєш можливість уперше за весь день спокійно посидіти й подумати, бо ти врешті осягнув мету своєї подорожі.

Посидь собі, спочинь і подумай. Радій, що маєш гарну, чисту хвилину для роздумів. Посидь і подивись на небо, на перехрестя двох великих доріг, за якими стоїть оцей дім твоєї учительки, на завмерлу при узбіччі дороги машину, на дерево з густою, аж темною кроною, на метелика, що стулив свої вигадливо вирізані жовті крильця й довірливо сидить на краєчку твого портфеля. Посидь, подивись, подумай, бо ти досяг мети своєї подорожі. Ти застав живою стару учительку. Ти застав її тут, на давньому місці, і можеш запитати її про все, чого не питав, бо не вмів чи не встиг у дитинстві. Ти можеш тепер для себе узяти якусь її таємницю, щось таке, що вона може сказати лише тобі. А чому б і ні? Саме тобі? Може, вона чекала на тебе і боялася, що не прийдеш. Посидь і подумай. Тобі неймовірно пощастило, і якщо вона пам'ятає тебе, то, значить, хлопчик, за яким ти сюди їхав, таки існує. Існуватиме доти, доки про

нього хтось пам'ятає. Ти ступив на поріг дому, де той хлопчик живе і реальніший, ніж у твоїх спогадах.

Всіляко може трапитися. Може, ти надаремно чекатимеш учительки аж до вечора, а вона не прийде, і ти не зустрінешся з нею. Прикро стане від цього — але така прикрість зовсім не обтяжлива: ти все одно досяг мети своєї подорожі. Ти дивишся на подвір'я учительки й бачиш сеї миті не тільки те, що було і за чим ти приїхав, але й те, що є зараз. Бачиш її втому і брак часу (а може, брак сили й бистроти рук, щоб дати усьому лад), бачиш її постаріле обличчя і її наївну простоту, близьку простоті тутешніх пейзажів — чомусь ти вже мудріший від неї, однак вона має одну велику перевагу — з того хлопчика, за котрим ти приїхав сюди, вона творила тебе нинішнього. Ти переріс її чомусь, пішов далі — а вона не відчуває ані заздрості, ані смутку, бо на те вона й жила, аби ти пішов далі, і було б зле, якби цього не трапилося. Посидь і подумай, ти маєш слушну нагоду; якщо ти хоч трохи вдоволений з себе, то ти мусиш добре подумати, звідки це почалося, ти маєш чисту хвилину для роздумів. Постарайся розумно скористатися нею.

Жаль тільки, що цього ти не переповіси й не поясниш сьогодні синові. Безнадійна справа — брати синів у пошуки свого власного дитинства. Ти вже не ображаєшся на нього, що він має на твій Маків, на твої пейзажі і на твою школу свій власний погляд. Ти сприймай зараз хвилю для роздумів, ти маєш трохи тиші й нагоду подумати. І ти приходиш до висновку, що син зрозуміє тебе сьогоднішнього колись пізніше, коли сам вирушить шукати своє дитинство.

— Тату,— говорить твій син,— а добре було б змайструвати пліт.

— Авжеж,— погоджуєшся ти, не вникаючи в синові слова.

— Ми б тоді могли вирушити в мандри,— говорить син, видно, що він цією думкою, цією захоплюючою ідеєю зайнятий уже давно, може, той пліт привидівся йому десь тоді, як ти запропонував подорож до Макова,

він уявляв собі це трохи інакше, ніж ти — і він напевно розчарований, але намагається не показати цього, і якби він був трохи старший і досвідченіший, то помітив би, що ти зараз зреагував на його ідею з плотом десь так, як він реагував на твоє захоплення маківським пейзажем: так, так, гарно й славно, от тільки...

Ми попливли б Дністром до Дунаю, а далі — на Чорне море, а потім ще далі,— його знання з географії, здається, таки необмежене, бо от він уже вибрався на плоті в океан, і він весь час говорить "ми".

— То ти маєш охоту взяти мене з собою в ті мандри? — питаєш ти. Тобі стає раптом весело, і ти щасливо смієшся, почувши ствердну відповідь сина, ти радий, що він має такий гарний щодо тебе намір, і ти не розчаровуєш його, не кажеш йому, що, коли справа справді дійде до того, щоб рушати в мандри, то вже навряд чи візьме він з собою тебе. Він охоче погодиться на товариство свого сина, і аж тоді він зрозуміє цей день, і добре буде, коли йому теж випаде така гарна хвилина для роздумів.

Але, то буде колись. А поки що ти посидь, і подумай, і почекай на свою учительку. Сказали ж тобі, що вона повинна скоро прийти.